

Vooraf

Zo ongeveer 42 jaar geleden doolde ik rond in de straten van Kuregem (Anderlecht). Ik wisselde dit af met wandelingen in de tuinvijken van Winterslag en langs een eenzame baan tussen Waterschei en Winterslag. Ik was een jong kuiken in de antropologie, een beginnend doctoraatsonderzoeker. Ik zou de veranderingsprocessen bestuderen van families die het leven in het centrum van Sicilië geruuld hadden voor tewerkstelling in België en woonden in Brussel of Genk¹. Die mensen noemde men toen ‘migranten’. Vandaag heten zij ‘Europeanen’. In die periode nam ik midden juli in Brussel-Zuid een Wasteels-trein. Na 48 uren werden we, per wagon, op een precieze plaats in Sicilië afgeleverd: Catania, Enna, Caltanissetta, Agrigento of Palermo. *Da Roma in giù* kregen andere treinen steevast voorrang. Daarom duurde de reis zo lang. Vooral in Zuid-Italië stond zo’n trein gemakkelijk tot een half, soms zelfs een vol uur te puffen onder een hete zon om ergens te velde opnieuw op adem te komen. Geen station in zicht.

Voor het uitschrijven van teksten en het opzoeken van bronnen, stond er geen internet ter beschikking. Wilde ik alinea’s in een tekst verplaatsen, dan lagen daar schaar en kleefband, in een latere fase aangevuld met Tipp-Ex. Vooral de dubbeltjes leden onder het grauwe vingers bevuilende carbonpapier dat toen legio was. Voor ons onderwerp is echter minstens even belangrijk dat toen evenmin van een ernstig integratiebeleid sprake was. Er rezen weliswaar vragen op in die zin, vooral in de jaren 80. Die kwamen meestal uit het vandaag zo verguisde middenveld, het verenigingsleven, de integratiecentra. Ik heb toen in alle geval nooit interesse gezien van de kant van werkgeversorganisaties voor het thema ‘migratie’... en lagen de werkgevers nochtans niet aan de basis, toen, van de migraties? Ook de politiek zag er hoogstens een postje in voor een minister die welzijn onder

1. Leman, J. (1982). *Van Caltanissetta naar Brussel en Genk*. Leuven: Acco.

Leman, J. (1987). *From Challenging Culture to Challenged Culture*. Leuven: Leuven University Press.

haar bevoegdheid zou hebben. Vaak ging het om vrouwen. En de huidige post-migranten, kinderen van ... tja, die moesten nog geboren worden.

We staan nu allen vier decennia verder. Schaar en kleefband bestaan nog steeds, maar hebben een ander nut dan teksten te helpen herschikken. Een in een bureaulade achtergebleven potje verklonterde Tipp-Ex staat voor een late herinnering aan de prehistorie. De integratiesector dient vooral voor alles en nog wat dat verkeerd gelopen is, verantwoordelijk gesteld te worden, tot zelfs in de mond van de post-migranten die toen nog niet geboren waren. Ryanair en andere lagekostvluchten hebben de Wasteels-treinen verdrongen. Maar er zijn echt wel prettige kanten aan de vooruitgang. Via facebook heb ik het contact met enkele voormalige vrienden op Sicilië opnieuw kunnen herstellen. Maar als ik vandaag met hen over migratie discussieer, gaat het nooit over de Siciliaanse migranten die me eind jaren 70 bezig hielden, maar over de Subsaharianen in Lampedusa en de opvangcentra in Caltanissetta en elders op Sicilië en over de Eritreërs en anderen die nu rond de fontein staan op de centrale *piazza* van Caltanissetta.

En het integratiebeleid bij ons? Al jaren lang is het volop voorwerp van debat, waarbij ik niet echt vind dat die categorieën in de samenleving die het mechanisme in gang gestoken hebben en altijd klaar staan om vanop de eerste rij hun meningen als vaste waarheden te debiteren, echt ooit hun verantwoordelijkheid genomen hebben toen het moest en kon, noch het vandaag doen, wetende wat normaal de toekomst zal zijn. Akkoord, vandaag is het type van migraties veranderd. Maar er kan evenmin van totale discontinuïteit gesproken worden. Daarenboven kan men echt wel inschatten wat de komende vier decennia op dat vlak zullen aanbieden. Het is hiertoe dat ik een bijdrage wil leveren met dit essay. Had de Koninklijk Commissaris niet reeds in 1989 geschreven dat het 'een werk van lange adem' zou worden? Dat zinnetje was niet bij toeval in de titel beland!

Zelf ben ik de voorbije vier decennia bezig gebleven met migraties en ook met hetgeen integratie genoemd wordt. Soms kreeg ik de huid vol gescholden ... alsof ik de migraties uitgevonden of naar België toe geleid zou hebben. Consequent met mijn verleden, neem ik me vandaag voor om, vertrekkend van een veelheid aan ervaringen, een essay te schrijven over migraties en beleid en over wat ik denk dat de toekomst zal bieden. Ik doe dit echt niet omdat ik het zoveel beter zou weten dan anderen die dit bestuderen,

maar misschien kan ik wel op een praktijk bogen die men *multi level* mag noemen, wat betekent dat ik de zaak vanuit veel kanten heb kunnen ervaren en bekijken. En waarom zou die veelzijdigheid niet benut en uitgespit mogen worden?

In mijn achterhoofd is literatuur aanwezig, als academicus. Ik doceerde een tiental jaren lang *Migration Policies* aan de KU Leuven. Maar er is ook ervaring die gebaseerd is op praktijk, en wel op verscheidene niveaus: als veldwerker, als ambtenaar, als beleidsadviseur. Eerst was ik een korte tijd verbonden aan een Italiaanse zelforganisatie, *Cittadinanza Migrante*. Samen met Loredana Marchi, nu directrice op Foyer, startte ik kort nadien in 1979 in Laken een CGG – centrum geestelijke gezondheidszorg, het CW Laken – Centrum voor Welzijnszorg, dat ondertussen opgeslorpt is in het CGG Brussel. Het CW Laken moest een medisch-anthropologische benadering ingang doen vinden in de gezondheidszorg in multiculturele settings. Hopelijk is van die invalshoek iets over gebleven. Dan werd ik directeur op Foyer vzw in Molenbeek (Brussel). Van 1989 tot 1993 stond ik als kabinetschef in dienst van de Belgische Koninklijk Commissaris voor het migrantenbeleid, waarna ik directeur werd van het voormalig Belgisch federaal Centrum voor gelijkheid van kansen en racismebestrijding (1993-2003). In de jaren 90 nam ik op federaal niveau in België frequent deel aan interministeriële conferenties voor het migrantenbeleid. Enig inzicht in de constructie van beleidsvorming inzake integratie in de jaren 90 heb ik dus wel. Ook in de jaren 90 was ik zeven jaar lang voorzitter van de BEOBEMI – Beoordelings- en bemiddelingscommissie in het onderwijs van de Vlaamse gemeenschap. Nog in de jaren 90 heb ik, samen met enkele medewerkers, jarenlang bemiddeld om met mensen uit de islamitische gemeenschappen tot een ‘vertegenwoordiging van het tijdelijke in de islam’ te komen. Dit heeft geleid tot de Executieve van de Moslims in België. Een tijd lang was ik in de jaren 90 lid van de *task force* in de strijd tegen de mensenhandel en de mensensmokkel. Van midden jaren 90 tot 2003 participeerde ik aan het *European Monitoring Centre against racism and xenophobia*, dat in Wenen gevestigd is. Ook daar werd ervaring opgedaan, zij het Europese. Terloops, voor Nederland zetelde daar toen Ed van Thijn. Ondertussen bleef ik van 1981 tot vandaag verbonden aan Foyer vzw, een cluster van eerstelijnsinitiatieven in Sint-Jans Molenbeek (Brussel) en omgeving. Dit essay wordt door die gevarieerde *multi level* inbreng gevoed.

Wat volgt, is een synthese van ideeën. Mijn beginvraag is: welke uitgangspunten zou ik vandaag tot de mijne maken, mocht ik voor dezelfde opdracht staan als in maart 1989? Toen werd me gevraagd om als kabinetschef van de Koninklijk Commissaris voor het migrantenbeleid in België een eerste rapport te concipiëren. Iedereen voelt aan dat het migratieprofiel tussen 1989 en 2017 gewijzigd is. Een van de inspirerende boeken toen om een beleid op te baseren was het werk van Stephen Castles en Godula Kosack². Vandaag kom je er niet meer met dit boek. Zijn wij niet van een gastarbeiders- naar een post-gastarbeidersprofiel geëvolueerd en nadien nog naar een grotere mix? Zijn er niet minstens vier even representatieve types van migratie in de plaats gekomen? Er is een globaliseringsmobiliteit, gebaseerd op de behoeften van multinationals en internationale instellingen (zie bijvoorbeeld de gemeenten aan de zuidkant van het Brussels hoofdstedelijk gewest). Maar er vindt ook een verstedelijkende mondialisering plaats van voormalige laaggeschoolde dorpingen die een stad buiten hun land zijn gaan opzoeken in plaats van in eigen land in een marginale stedelijke buurt te gaan wonen. Er is vervolgens ook een ontwikkelingsmigratie aan de gang van geschoolden in hun land van herkomst die hun opleiding gevaloriseerd willen zien of zich verder willen bekwamen. Tussen die eerste drie types van migratie bestaan trouwens veel overlappingen. Verder zijn er de asielmigranten, die oorlog en onderdrukking ontvluchten. En wie weet komen daar binnenkort ook niet klimaatvluchtelingen bij?

Ook de migratievormen zelf veranderen: sommige mensen komen zich definitief vestigen, anderen shoppen tussen meerdere landen en zien daarbij telkens het land van herkomst als een vast ankerpunt, nog anderen gaan resoluut uit van een transnationale optie waarbij ze voor verblijf in twee of meer landen kiezen. Dit diversifiërend proces zal in de toekomst toenemen.

Eerst wil ik de mix aan migraties zoals we die vandaag in 2017 aan het werk zien, kort overlopen. Het feit dat zij sterk verschillen van de migraties zoals men die inschatte in 1989, betekent niet dat niets uit (het beheer van) het vroegere type van migraties behouden kan blijven. In een tweede hoofdstuk wil ik stilstaan bij wat me vandaag de grote principes lijken te zijn van een inclusieve samenleving die deze mix aan migranten opvangt. Ik weet dat

2. Castles, S. & Kosack, G. (1973). *Immigrant workers and class structure in Western Europe*. London: Oxford University Press.

de kinderen en kleinkinderen van de mensen die ooit nieuwkomers waren, de generatie post-gastarbeiders (die vandaag bij ons de meeste woordvoerders genereert), niet graag horen dat het woord 'immigrant' of 'integratie' op hen nog wordt toegepast. Ik begrijp dit. Dit zijn woorden die bij hen allerlei banbliksems en frustraties oproepen, maar ik merk, voor alle duidelijkheid, dat er nog geen andere nieuwe term gemeengoed is geworden die de complexiteit samenvat en die na korte tijd nog aanvaardbaar blijft. Concreet: schrap het woord 'immigrant' of 'allochtoon', en van 'allochtoon' wordt iemand 'moslim'. Is dit dan zoveel beter? Je riskeert sociologische godsdienstigheid te etniciseren. Daarenboven mogen jongeren uit vroegere migraties, die terecht protesteren tegen de toepassing van het begrip integratie op hun eigen leven, niet denken dat er vandaag geen nieuwe migraties plaatsvinden. Maar inderdaad, wie hier geboren is, wordt het best niet langer migrant genoemd. En integratie wordt beter vervangen door participatie. Ik zal proberen me daaraan te houden en 'migrant', respectievelijk 'integratie', vooral voor een eerste generatie voorbehouden.

In een derde hoofdstuk zal ik eerst de voornaamste beleidsmaatregelen uit het eind van de jaren 80 naast de vandaag gewenste bijsturingen leggen. Die bijsturingen hebben niet noodzakelijk met vergissingen te maken die 25 jaar geleden begaan werden, maar kunnen ook te wijten zijn aan het feit dat een samenleving voortdurend verandert. Om ons maar tot een iets te beperken: *you tube* dateert uit 2005; de omgang met het internet en met virtuele ruimtes verandert sindsdien enorm; wat men vandaag radicalisering noemt, heeft bijvoorbeeld voor een deel ook met die veranderingen te maken, naast uiteraard veranderende politieke verhoudingen in de wereld en nog veel andere evoluties. Het betekent dat het interculturalisme van de toekomst niet alleen door de migraties bepaald zal worden, maar ook door het *online* verkeer op internet. Mensen kunnen zich, zonder zich te verplaatsen, laten beïnvloeden door berichten die uit een totaal ander continent afkomstig zijn of door een levensbeschouwing waar ze enkel via kanalen in de *www*-ruimte over geïnformeerd zijn. Dit soort beïnvloedingen zal hier niet besproken worden, al zijn ze enorm belangrijk om allerlei vormen van glocalisatie (d.i. de lokale vertaling en verankering van de globalisering) te begrijpen. En uiteraard speelt dit laatste ook mee bij het tot stand komen van het interculturalisme van de toekomst, zoals men al heeft kunnen merken bij het ontstaan van allerlei vormen van radicalisering of in sommige gevallen van bekering.

In hetzelfde derde hoofdstuk met concrete aanbevelingen, houd ik dan uitdrukkelijk een pleidooi voor een betere samenhang tussen de verschillende niveaus in een samenleving bij de uitwerking van een beleid. Mijn stelling is dat die onderlinge samenhang er moet zijn, maar dat het niet gezond is als zo'n samenhang enkel *top-down* gedacht en uitgewerkt wordt. Een beleid kan niet straffeloos blijven negeren wat op *grassroots level* gebeurt of wat daar aangevoeld wordt. Een beleid kan niet straffeloos de kritiek op zichzelf blijven de mond snoeren of blijven neutraliseren. Ik zal dit derde hoofdstuk afsluiten met een korte beschouwing bij de vraag: zijn migraties en interculturalisme op termijn voor Europa een zegen of een doem, en waarom?

Een belangrijke opmerking: de titel van dit essay mag niet de indruk wekken dat in hetgeen volgt een geheelbeeld geschetst zal worden over de migraties in Europa en in de wereld. Evenmin gaat het om voorstellen voor een Europees beleid, al zitten er daarvoor ongetwijfeld suggesties in. Het essay beperkt zich tot de eenvoudige vraag welke vooropstellingen ik, 28 jaar na het november-rapport 1989, zou voorstellen aan een denkbeeldige, nieuwe Koninklijk Commissaris voor het migrantenbeleid in België, mocht die functie vandaag gecreëerd worden en mocht ik me in eenzelfde positie bevinden als in 1989. Zoals de voorstellen en vooropstellingen toen controverse opriepen, zal dit vandaag ongetwijfeld ook het geval zijn. Dit onderwerp kan niet zonder controverse besproken worden.

Tot slot: dit is een essay dat geschreven is door iemand die niet als bedoeling heeft om mensen in welke richting ook door extreme standpunten wakker te schudden, om dan nadien mee te delen dat het allemaal niet zo heet bedoeld was als het er geschreven staat. Ik denk oprecht dat het beleid het best zo nauwgezet mogelijk de richting zou uitgaan die ik hier beschrijf, wil men ongelukken voorkomen in de toekomst. Dit essay is geschreven door iemand die zich wellicht op enkele punten vergist, maar die in alle geval letterlijk meent wat hij neerschrijft.